AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ 2007

NDU 1967

NAHÇIVAN VE DOĞU ANADOLU ABİDELERİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU (DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI)

11-12 MAYIS 2015 - NAHÇIVAN

&

ULUSLARARASI HEYKEL WORKSHOP

26 NİSAN - 11 MAYIS 2015 - NAHÇIVAN

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MONUMENTS OF NAKHCHIVAN AND EASTERN ANATOLIA (ITS PAST PRESENT AND FUTURE)

11-12 MAY 2015 - NAKHCHIVAN

NAHÇIVAN VE DOĞU ANADOLU ABİDELERİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

(DÜNÜ BUGÜNÜ VE YARINI)

11-12 MAYIS 2015 - NAHÇIVAN

&

Uluslararasi Heykel Workshop 26 Nisan – 11 Mayis 2015 – Nahçivan

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MONUMENTS OF NAKHCHIVAN AND EASTERN ANATOLIA

(ITS PAST PRESENT AND FUTURE)

11-12 MAY 2015 – NAKHCHIVAN

Baskı Tarihi
Mayıs 2016

1.Baskı

Baskı ve Cilt

SAGE Matbaacılık

Yayınevi
SAGE Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No
14721

Kapak Tasarim, İç Düzenleme Ve Düzeltme

Sempozyum Düzenleme Kurulu / Arş. Gör. Naci EDİ, Mehmet ŞAHIN

ISBN

978- 605-184-008-6

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi /Ağrı Tel. 0472 215 16 70 Fax: 0472 215 11 82

www.agri.edu.tr

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Bilim Kurulu (Türkiye-Azerbaycan)

1. Prof. Dr. Kemal POLAT (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
2. Prof. Dr. Vedat DAĞDEMİR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
3. Prof. Dr. Kenan DEMİRAYAK (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
4. Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN (Atatürk Üniversitesi)
5. Prof. Dr. Alparslan CEYLAN (Atatürk Üniversitesi)
6. Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
7. Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Atatürk Üniversitesi)
8. Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (Atatürk Üniversitesi)
9. Prof. Dr. Nimet YILDIRIM (Atatürk Üniversitesi)
10. Prof. Dr. Cevat BAŞARAN (Atatürk Üniversitesi)
11. Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
12. Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ(Atatürk Üniversitesi)
13. Prof. Dr. Haldun ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi)
14. Prof. Dr. Mehmet TUNÇEL (Erciyes Üniversitesi)
15. Prof. Dr. Oktay BELLİ (İstanbul Üniversitesi)
16. Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN (Kastamonu Üniversitesi)
17. Prof. Dr. Haldun ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi)
18. Prof. Dr. Hasan YILMAZ(Atatürk Üniversitesi)
19. Prof. Dr. Yahya BULUT(Atatürk Üniversitesi)
20. Prof. Dr. Cəfər Əli oğlu QİYASİ
21. Prof. Dr. Kubra Muxtar qızı ƏLİYEVA
22. Prof. Dr. Ramiz Həmid oğlu ƏBDÜLRƏHİMOV
23. Prof. Dr. Rayihə Barxudar qızı ƏMƏNZADƏ
24. Prof. Dr. İsmayıl Muxtar oğlu HACIYEV
25. Prof. Dr. Hacıfəxrəddin Yəhya oğlu SƏFƏRLİ
26. Prof. Dr. Vəli Baxşəli oğlu BAXŞƏLİYEV
27. Prof. Dr. Əlövsət Gülüş oğlu QULİYEV
28. Prof. Dr. Qasım Əhəd oğlu HACIYEV
29. Prof. Dr. Zəhmət Əbülfəz oğlu ŞAHVERDİYEV
30. Doç. Dr. Sabirə Səfi qızı DÜNYAMALIYEVA
31. Doç. Dr. Səbinə Xalid qızı HACIYEVA
32. Doç. Dr. Zahidə Gülməmməd qızı MƏMMƏDOVA
33. Doç. Dr. Rizvan Mustafa oğlu BAYRAMOV
34. Doç. Dr. Rahibə Şanxay qızı ƏLİYEVA
35. Doç. Dr. Əli Kətan oğlu QƏHRƏMANOV
36. Doç. Dr. Elburus Saleh oğlu İSAYEV
37. Doç. Dr. Sara Adil qızı Hacıyeva
38. Doç. Dr. Oğuz DİLMAÇ (Atatürk Üniversitesi)
39. Doç. Dr. Akif ARSLAN (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
40. Doç. Dr. Zübeyir SALTUKLU (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
41. Doç. Dr. Osman MERT (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
42. Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
43. Doç. Dr. Kerim GÜNDOĞDU (Adnan Menderes Üniversitesi)

44. Yrd. Doç. Dr. Ramazan USLU (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
45. Yrd. Doç. Dr. Şekip YAZGAN, (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
46. Yrd. Doç. Dr. Ziyad Cümşid oğlu ƏMRAHOV
47. Dr. Gülxarə Manaf qızı ƏHMƏDOVA
48. Dr. Ələkbər Məmməd oğlu QASIMOV
49. Dr. Nadir Müzəffər oğlu HÜSEYİNBƏYLİ
50. Dr. İlhami Nizam oğlu ƏLİYEV
51. Dr. Zeynəb Kərim qızı QULİYEV
52. Heykəltaraş-Rəssam-Hüseyinqulu ƏLİYEV

İÇİNDEKİLER

MİMARLIK

SANAT

TARİH

KÜLTÜR

Hazar Denizi ve onun petrol tarihinin antik dönemlere kadar gitmesi, işte Azerbaycan petrolünün zəngiliyi, onun yüksek keyfiyyətliliyi aksiomadır çevrilmiş gerçek gibi, bugün de önemini kaybetmemekdedir. Günümüzde dünyanın jeopolitik ekonomisinde Hazar Denizi ve onun zengin hidrokarbon rezervleri gerekli ve stratejik önem taşıyan bir faktördür. bu faktörün önemi Azerbaycan'ın bölgesel ve uluslararası arenada güçlü gelişmesine ivme vermekle birlikte, işgal altındaki topraklarımızın birleştirilerek tek, komple AZERBAYCAN olmasına sorunsuz verecektir!

Kaynaklar

Vəlixanlı N.M. IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas-səyyahları Azərbaycan haqqında / Azərb. SSR EA; Yaxın və orta Şərq xalqları İn-tu. – Bakı: Elm, 1974. – 220 s.

Бунятов З.М. Азербайджан в VII-IX вв. – Баку, 1965.

http://az.wikipedia.org/wiki/X%C9%99z%C9%99r_d%C9%99nizi

SAFEVİLER DÖNEMİNDE NAHÇIVAN'IN ŞEHİR HAYATI

Elnur NECİYEV[314]

Özet

Kaynaklardan anlaşıldığı gibi XIII-XVII. yüzyıl yazarlarından Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî, Hamdullah el-Müstevfî, Mîrhând, Şeref Han Bitlisî, Kâtib Çelebi burayı Nehcevan; Hasan-ı Rûmlû, İskender Bey Münşî Nehçevan; Yâkût el-Hamevî Nahcuvân, Nakcuvân, Neşevâ; Abdürreşîd el-Ba-kuvî ve Müneccimbaşı Nakcuvan şeklinde kaydetmişlerdir. Hamdullah el-Müstevfî ve Evliya Çelebi şehrin adını Nakş-i Cihân (dünyanın süsü) olarak açıklamışlardır. Şehrin nüfusunun sayısı degisken olmuş, nüfusu da genellikle Azerbaycan Türklerinden oluşmuştur.Evliya Çelebi'nin de yazdığı gibi "son derece mâmur (abad)bir şehir olan Nahçıvan şehrinin nüfusunun kadınlarıbeyaz tenlidir. Er-kekleri taç, uzun sarık sararlar, câme giyerler. Ayaklarına renkli keçe çakışır, yeşil, kırmızı narenci, turuncu pabuç giyerler. Kadınları sivri sivri takke giyip, üzerine beyaz tülbent bürünür, ayaklarına renkli çizme giyerler. Güzelleri çeşitli mavi kürkten yörük Isfahanî giyip, gönül alan mirza gibi Salı-narak yürür, zarif ve nazikçe konuşurlar. Halkının tamamı Şafiidir, ama kırmızı kızılbaşdır. "Şafi mezhebindeniz", diye iddia ederler."Bugün elimizde Nahcivan Özerk Devleti arşivlerinde bulunan kayıtlardan,

[314]Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, elnurneciyev@gmail.com

"Nahçıvan Sancağının Mufassal Defteri" eserinde, XVI-XVIII. yüzyıllarda, Nahçıvan tipik bir İslam şehri, askeri-idari, ticari, sanaat merkezi olarak gösterilmektedir. Nahçıvan'nın bu dö-neminde, yetmiş camii ve kırk mescid, faaliyet göstermektedir. Bu da şehrin tam bir müslüman şehri olmasına kanıtdır. Müslümanların önemli kısmının da Evliyanın buyurduğu gibi kızılbaş olmasını dik-kate alırsak bu şehrin türk şehri olmasına zerrece şüphe olmasın gerek. Müslüman şehri olmakla birlikte Nahçıvan hem de dönemin en önemli sanat ve ticaret merkezlerinden biri idi. Yaşanan sa-vaşlar şehir hayatı için büyük engeller yaratsa da şehirde ticaret, sanatının çeşitli alanları sürekli ola-rak gelişmiştir. İster Safevilerin hakimiyeti altında, gerekse Osmanlıların kontrolüne geçtiği zamanlar-da şehir kendi önemini koruyup saklamıştır. Şehrin nüfus sayımının, nüfusun sosyal içeriği ve senetkarlığının çeşitli alanlarının geniş şekilde gözden geçirilmesi bu gelişmeyi açıkça gösterir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Safeviler, Nahçıvan şehri, şehir nüfusu, sanatkarlık, esnaflık, mi-mari anıtlar.

Abstract

As seen from the sources writers of the XIII-XVII centuries Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî, Ham-dullah el-Müstevfî, Mîrhând, Şeref Han Bitlisî, Kâtib Çelebi mention Nakhchiıvan as Nehcevan; Ha-san-ı Rûmlû, İskender Bey Münşî as Nehçevan; Yâkût el-Hamevî as Nahcuvan, Nakcuvân, Neşevâ; Abdurrashid el-Bakuvi and Müneccimbaşı as Nakcuvan. Hamdullah el-Müstevfî and Evliya Çelebi explained the name of the city as Nakş-i Cihân (the world's ornament). The number of the city's popu-lation was changeable and usually consisted of Azerbaijani Turks. As Evliya Çelebi wrote, " The wo-men wear pointed caps onwhich they wrap white muslin, and boots of various colors. The fashionableyoung men wear pelisses of Isfahan, and walk with great pomp and dignity,but they are wholly at-tached to women. The people pretend to be of theorthodox sect of Shâfiî although they are Qezel-bashan." Today we read from Nakhichevan Autonomous Republic's archive records and "Detailed re-gistry of the Nakhchivan Sandjak" about Nakhchivan as typical İslamic city, military-administrative, commercial and handicraft center. Sources mention seventy mosques and forty mesjids in the city for this period. And this is evidence that the city is a muslim city. As mention Evliya if we consider the main part of muslims is qezelbash turks so there is no doubt that this is turkish city. In addition to being a muslim city, Nakhchivan was one of the most important centers of art and commerce. In spite of the major obstacles creating with wars for urban life, trade and different fields of handicraft had evolved continuously. Under the rule of the Safavids and the control of the Ottomans the city kept their importance. Broad review of the number, social structure of the city population and development of the different areas of art show this development evidently.

Key Words: Azerbaijan, Safavid, Nakhchivan, city's population, handicraft, esnaflık (the work of a tradesman), architectural monuments.

Giriş

Makalede çeşitli kaynaklara istinaden Azerbaycan'ın Arasboyunda yerleşen en önemli şehri olan Nahçıvanın nüfus sayımı, şehir hayatı mükayiseli biçimde kaynaklarla kanıtlanarak araştırılıyor. Genellikle, modern anlamı ile burada anılan nüfus sayımı yeni bir vak'adır. Ancak her ne şekilde olur-sa olsun nüfus sayımı kavramının içeriğini oluşturacak bir nüfus tesbiti, nüfusu teşkil eden insan nesli ile yani insanın nicel ve nitel (kemiyet ve keyfiyet) durumu ile ilişkili olarak herhalde olagelmiştir. Nüfus sayımı ile ilgili esasen Osmanlıların

Nahçıvan kazası ve sancağı için düzenledikleri icmal ve mufassal defterler esas olarak kabul edilmiştir. Özellikle de şehir nüfusu köy nüfusu ile karşılaştırıl-dığında çokluk teşkil etmesi vurgulanarak, bu açıdan faiz oranı, haneler üzere nüfus sayısı gösteril-miştir. Burada adı geçen hane günümüz literatüründe kullanılan çekirdek aile veya geniş aile terimle-rinin içerdiği anlamdan farklı bir anlam yüklenmiş olup avariz hanesi'nde kendini bulan, bir vergi ödeyen birim ve ünite anlamını taşımaktadır. Hane tebirinin kaç kişilik bir nüfusu ifade ettiği henüz tam açıklık kazanmamıştır. Hane karşılığı olarak F.Braudel 4.4, 5 katsayısını, Ö.Barkan 5, F.Sümer 7, J.Russel 3.5, M,Cook 4.5, N.Göyünç 5, Özdeğer 2.5-3, B.Mc.Gowan se 6 hane katsayısını değinmek-tedir. Biz ise verilen sayılara dayanarak orta rakam gibi daha çok kullanılan 5 katsayısını esas olarakkabul ediyoruz. Tüm bu konulara dikkat edilirken Osmanlılarla Safeviler arasında yaşanan uzun süreli savaşın Nahçıvan şehir hayatına etkisine de değinilmiştir. Şehir hayatının önemli bölümünü teşkil eden sanatının gelişimine dikkat çekilmiş, özellikle misgerlik (bakırdan türlü maişet eşyaları yapan), halıçılıq, seramik alanlarının gelişimi gözden geçirilmiştir.

1.Kaynakların diliyle Nahçıvan'ın şehir hayatı

"Doğrusu cihanın bukalemon nakışlı bir şehridir. Bazıları Nahcivan, bazıları Nahşivan derler

...eski zamanda...o derece mâmurmuş ki, bulunduğu sahrada bir adım boş toprak yokmuş"[315] diye anla-

tıyordu ünlü türk seyyah Evliya Çelebi. Genellikle, Nahcivan'nın sahip olduğu coğrafi konum tarih boyunca Anadolu ile Orta Asya arasında önemli bir köprü vazifesi görmesine neden olmuştur. Bundan dolayı Safeviler döneminde de önemini korumuş, şehir ve civarı, iki yüz yılı aşkın bir süre Osmanlılar 'la Safevilerarasında devamlı bir mücadele sahası olan Azerbaycanda bu mücadelelerden en fazlaet-kilenen bölge olmuşdur. Zaman zaman da her iki taraftan ciddi sayılabilecek bayındırlıklara ve refaha kavuşturulmuşdur. Bu olaylar da Nahçıvanın şehir hayatına olumsuz ve olumlu etkilerini göstermiş-tir. Gerek Osmanlıların şehir için tertip ettikleri icmal ve mufassal tahrir defterlerde, gerekse de döne-min diğer kaynaklarında bu süreci düzenli olarak izleyebiliriz. Şehrin genel olarak nüfus yapısına ba-kıldığı zaman müslim nüfusun şehir ve köy merkezlerinde kalabalık olarak yaşadıkları görülür.

Nahçıvanda XVI yüzyılın sonlarında şehir nüfusunun toplam nüfusa oranı % 60'dır. Bu da bize o dönemde şehirleşmenin köy nüfusuna oranla daha fazla olduğunu gösterir. 1590

[315] *Rıhtım M. Evliya Çələbi səyahətnaməsində Azərbaycan. Bakı: Qafqaz Universiteti nəşriyyatı. 2012, s.44*

tahririne göre 12 mahalleden oluşmaktadır. Mahallelerdeki müslim ve gayri müslim hane sayısı 745'tir. Bir haneyi 5 kişi olarak kabul edersek, şehirdeki toplam nüfus (hane sayısına göre) 3725 kişi olarak görülür. Ma-halle başına düşen ortalama hane sayısı 62, nüfus ise 310 kişidir.[316]

Nahçıvan şehrinden bahseden Evliya Çelebi ise nüfusun hatta 10 bin kişiden de çok olduğunu belirtiyordu. Seyyahın yazdığına göre,"Dördüncü Murad'dan sonra burası daha mamur olmuş. Onbin ikiyüz toprak örtülü haneler ile yetmiş adet câmi ve ibadethanelerle süslenmiştir. Kırk mescidi, yirmi misafirhanesi, yedi güzel hamamı, bin kadar dükkânı vardır."[317] İlk bakışta nüfusu ile ilgili verilenlerin abartılı olması düşünüle bilir. Fakat Evliya Çələbidən sonra Şardenin verdiği bilgiler dahil Şah Abbas' ın "Büyük Sürgün" politikasının doğurduğu zararları dikkate alarsaq şehir nüfusunun yeterince çok sayıda olması sonucuna varabiliriz. Fransız seyyah Şarden XVII yüzyılın 70'li yıllarında şehirle ilgili yazıyordu: "Nahçıvan seksen faiz oranı dağılmış büyük bir şehirdir: Yahut büyük ve olağanüstü yıkık topudur. Bu şehir yavaş yavaş yerleştirilmiştir. Oraya büyük pazarlar denilen her iki tarafı her türlü mal ve gıda ürünleri satan dükkanlarla dolu galerilerden veya örtülü sokaklardan ibarettir. Nahçıvan' da beş kervansaray, hamamlar, pazar meydanları, tütün ve kahve veren büyük konaklamalar ve yak-laşık iki bin hane vardır. Fars (kaynakta Persiyalı) tarihçileri önceleri orada kırk bin hane olduğunu onaylıyorlar...şehre dışarıdan bakıldığında, onları korumaya gücü yetmediğini hisseden I. Şah Abbas (kaynakta Büyük Abbas) tarafından geçen yüzyılın sonunda yıkılan bir-çok istihkamlar ve böyük bir kalenin harabeleri görünüyor."[318] Gerçekten de Şah Abbas'ın göçürme politikası ve Osmanlılarla savaş şehrin hayatına büyük zarar vermiş ve demografik boşluk yaratmıştır. Sadece mukayese için belirtelim ki, 1579 yılında Osmanlılar tarafından sadece Nahçıvan sancağının Şerabhane bölgesinden Osmanlı kaynaklarının verdiği bilgilere göre 20 bin, Zarlı Ohannesə göre 60 bin 22 esir götürülmüştür. Rauf Memmedova göre, Osmanlılar bu dönemde Nahçıvan sancağından 40 bin insanı esir yürütmüşlerdir. I. Şah Abbas döneminde ise genel Nahçıvan kazasından 60 bin, bir başka bilgiye göre ise 70 bin kişi (müslüman ve hıristiyan) Safevi devleti'nin merkezi eyaletlerine sürgün edilmiştir.[319] Bu nedenle de 1727 yılına ait mufassal defterde şehirde sadece 707 kişi

---

[316] *Karagöz H. 1590 tahririne göre Nahçıvan kazası. Yüksek lisans. İsparta. 2001, s.18*

[317] *Rıhtım, aynı eser, s.44*

[318] *Şardən J. Parisdən İsfahana səyahət. Amsterdam 1711/ tərcümə, qeyd və şərhlərin müəllifi Vaqif Aslanov. Bakı: Elm, 1994, s.63*

[319] *Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri : 9 məhərrəm 1140 (27 avqust 1727) / AMEA ak. Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu ; tərc.: Z. M. Bünyadov, H. Məmmədov ; qeyd və şərh. müəl. H. Məmmədov. Bakı: Elm, 2001, s.14*

vergi mükellefiyeti taşıyan şahsın olduğu belirtilirdi. Son bilgiye dayanarak vergi mükellefiyeti taşıyanların aile durumu dikkate alındığında şe-hir nüfusunun sayısının 4208 kişiye, askerlerin ve yöneticilerin sayısını da buraya eklersek, şehir nü-fusunun sayısının 5000'den fazla olmasını belirlemek olur.[320]

Nahçıvan şehrinin nüfusunun görünümü, giyim tarzı ve dini Evliya Çelebi seyahetname'sinde berrak şekilde gösterilmiştir. Ünlü türk seyyah yazıyordu: "Güzelleri beyaz tenlidir. Erkekleri taç, uzun sarık sararlar, câme giyerler. Ayaklarına renkli keçe çakışır, yeşil, kırmızı narenci, turuncu pabuç giyerler. Kadınları sivri sivri takke giyip, üzerine beyaz tülbent bürünür, ayaklarına renkli çizme gi-yerler. Güzelleri çeşitli mavi kürkten yörük Isfahanî giyip, gönül alan mirza gibi salınarak yürür, zarif ve nazikçe konuşurlar. Halkının tamamı Şafiidir, ama kırmızı kızılbaşdır. "Şafi mezhebindeniz", diye iddia ederler. Fakat yalan söylerler, Caferiyye mezhebinde bir deste hamisilerdir.[321]

Evet, Evliya Çelebi'nin de belirttiği gibi şehir nüfusunu tamamını kızılbaşlar oluşturuyordu. Kızılbaşların büyük bir kısmının Türk olmasını, özellikle de Nahçıvan'da yaşayanların Anadolu'dan gelme Ustaclılar ve yerel Kengerliler olmasını dikkate alırsak buna dair herhangi bir şüphe kalmıyor. Nahçıvan'da çok sayıda mescidler olmasını daha önce Evliya Çelebi'ye istinaden belirtmiştik. Bu dini mimari anıtlarına dair Evliya Çelebi yazıyordu, "her biri bir cennet bahçesi, behişti hatırlatan pek çok kişinin bulunduğu garip Cuma Camileri vardı. Bunlardan Cenâb Ahmet Paşa, Ferhad Paşa, Güzel Ali Paşa, Çığal oğlu, militan Cafer Paşa Cuma Camilerini belirtebiliriz. Bu Cuma Camileri sulu, çinili, renkli camlarla süslenmiş, bir kaçının yarım daire şeklinde varılmış tavan günbezleri sulu tuğlalarla kaplanmıştır. İstanbul mimarisi tarzında 33 minaresi vardır."[322]Fransız gezgin Taverniye de Nahçıvan şehrindeki camilerden, "türklerin yıktığı birçok güzel caminin kalıntıları görünüyor; Türkler bu cami-leri yıkmış, çünki Muhammed'in müritleri Ali'nin müritlerinin camilerine girmeyi asla istemezler; Ali 'nin müritleri de başkalarınkine girmekten hoşlanmazlar; işte bu yüzden Türkler ve İranlılar savaşın sonucuna bağlı olarak birbirilerinin camilerini yıkıp dururlar...Nahçıvan'dakı yıkıntılar arasında, Asya 'nın en güzel camilerinden biri olan büyük bir caminin yıkıntıları da var ve bu caminin Nuhun türbesi olarak yapıldığına inanılıyor."[323] sözleriyle bahsetmektedir. Ortaçağ Dönemi sırasında Nahçıvan toprak-larında faaliyet

---

[320]*Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri, s.15*

[321]*Rıhtım, aynı eser, s.45*

[322]*Rıhtım, aynı eser, s.45*

[323]*Tavernier, Jean Baptiste. Tavernier Seyahetnamesi. Editör Stefanos Yerasimos. Çeviren Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitapyayınevi, 2006, s.79-80*

gösteren, sosyal-siyasi ve ideolojik merkezlerden biri olan Camiler, Ortaçağ Azerbay-can feodal toplumun hayatında, önemli yere sahip olmuştur. Nüfusun önemli bir çoğunluğunun top-lantı, ibadet ve zikir yeri olan bu merkezlerde, dönemin bir takım sosyal, siyasi, askeri, diplomatik, aile, ev gibi önemli konularına çözüm üretilmiştir. Bu açıdan büyük yapılı mescidler dahil olmak üze-re bu camilerin Nahçıvan şehirinde her zaman özel yeri olmuştur.

Safeviler devletinin sosyal içeriği ile ilgili fransız seyyah J.B.Tavernyenin verdiği bilgiler XVI yüzyıldan XIX yüzyıla kadar Ustaclı-Kengerli aşiretlerinden olan hakimler tarafından ırsi olarak yönetilen Nahçıvan için de geçerliydi. XVII yüzyılın 30-60'li yıllarında defalarca Azerbaycanda ol-muş Tavernye Safevi devleti nüfusunun sosyal içeriğini Avrupa devletlerinde olduğu gibi üç tabakaya ayırıyordu: "Bunlardan birincisi şemşir ehlidir ki, burası krallık sarayının üyeleri olan eşrefler-aristok-ratlar, hanlar, vilayet hakimleri ve ordu üyeleri, ikinci tabaka kadılar ve kanun yazan kalem ehli, üçüncü tabaka ise Avrupa ülkelerinde olduğu gibi tüccarlar, sanatkarlar ve işçilerden oluşur."[324] Bu ta-bakalar içinde özellikle sanatkarlara dikkat çekmek isteriz. Orta çağ yazarları Nahçıvan sanatkarları arasında maharetli ustaların olduğunu defalarca ifade etmişlerdir. Nahçıvan'da çeşitli meslekler üzere sanatkarlara tesadüf etmek mümkündü. Burada sanatkarların cem olması ve onların pazar ile sıkı iliş-kileri ortaçağ sanatkarlığının bir çok türünün gelişmesi için elverişli zemin yaratmıştı. Onları temelde üç gruba bölerler:

1) Bireysel faaliyet gösteren sanatçılar;
2) Özel kuruluşlarda (esnaflarda) birleşen sanatçılar;
3) Büyük feodal atölyesine (karhanelere) mensup sanatçılar.

Şehirde sayıca üstünlüğü bireysel sanatkarlar oluşturuyordu.[325] Onlara örnek olarak misgerler (bakırdan türlü maişet eşyaları yapan), dülgerler (marangoz), bennalar (inşaat ustası), dulusçular (çömlekçiler), demirciler, dabbaglar (dericiler), bezzaz (kumaş satan tüccar), başmakçılar (ayakkabı ustası), halçacılar (hahcılar), zergerler (kuyumcular) ve boyacılar v.b. gösterilebilir.[326] Şehir hayatının önemli bir hissesini biçimlendiren sanatkarların yarattığı esnaf örgülerine geldikde ise onlar yapı eti-bari ile Batı Avrupa atölyelerinden hayli farklıydı. Feodallerin şehirlerde hakim olması sonucunda es-nafların savunma hukuku hayli

[324] *Həsənov Ə.H. Azərbaycanda sosial təbəqələr (J.B.Tavernyenin "Səyahətnamə"si üzrə)// Bakı Universitetinin xəbərləri: Humanitar elmlər seriyası, № 1, 2011,*

[325] *Гейдаров М.Х. Социально-экономические отношения и ремесленные организации в городах Азербайджана в XIII-XVII вв. Баку: Элм, 1987, s.100*

[326] *Kürkçüoğlu E. Nahçıvan tarihi. (V-XV. Yüzyıllar). Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık. 2007, s.103*

sınırlı idi. Esnaflar çeşitli idari şahıslar (kelentere, naibe, darğa'ya) tabi idi. Bu kişiler, genellikle esnafların iç işlerine karışıyor, esnaf içinde yaşanan tartışmalı konuları çoğu zaman idari yolla çözüyorlardı.[327]

Nahçıvan'da ortaçağ sanat dallarından biri olan misgerliyin gelişimini özellikle belirtmek ge-rekir. Bu gelişme için şehrin yakınındakı bakır madenleri geniş imkanlar açıyordu. Azerbaycan Tarih Müzesi'nin etnografya fondunda ve Nahçıvan Diyarşünaslıq müzesinde ortaçağ Nahçıvan ustaları ta-rafından hazırlanmış bir sıra bakır kap örnekleri saklanır. Bu eşyalar içerisinde satıl, sini, kase, serpuş, leğen, tepsi, qablama kazan, gül suyu çekmek için mey, kase, sürahi, güyüm ve tekkulp tepsi ve s. bu-lunmaktadır.

Nahçıvan'da misgerlikle yanaşı çömlekçiliğin yükselişini belirtmek gerekir. Bulunan çanak çömlek parçaları ve kaynaklarda verilen bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Nahçıvan'da başka tür varil-lerle birlikte porselene (porselen ve fayansa) benzer kaplar, dekoratif çömlek parçaları üretimi de mevcut olmuştur. Nahçıvan'da bir dizi toplumsal yapıların, özellikle hamamların donatılması için por-selenden geniş çapta kullanılması da bu fikri kanıtlıyor.

Nahçıvan şehri aynı zamanda önemli dokuma merkezlerinden biriydi. Bu da kuşkusuz şehir etrafında çeşitli pamuk türlerinin yetiştirilmesi ile ilgili idi. Evliya Çelebi bu konuya değinerek yazı-yordu: "Yedi türlü pamuğu (Zağı, Mollayâi, Zafranî, Lâlî, Has, Beyaz), galesi buğdayı meşhurdur. Sanat sahipleri maharetlidir. Kalemkârı Behram Yurî, Destehan basmaları dünyaca meşhurdur." Ev-liya Çelebi tarafından adı geçen kalemkâr parça pamuktan dokunmuş ve üzeri basma nakışlarla süs-lenmiş bireysel el işlerinden ibaretti. Buraya taxça-camaxatan ve yük yeri perdeleri, sofralar, boxçalar, kap örtüleri dahildi. Bunların desenleri esas itibariyle bitki motiflerinden oluşurdu. Kalemkâr denen böyle parçalar ortaçağ'da Azerbaycan'da geniş intişar bularak yerli halkının yaşamında önemli yer tutuyordu.

Safeviler döneminde Azerbaycan'ın diğer şehirlerinde olduğu gibi Nahçıvan- da da xalçalığın hem sanatsal düzeyi, hem de üretim kapasitesinin artması açısın-dan kendi gelişiminin özel aşamasını geçmişti. Burada değinilen zarif ve şık «Nah-çıvan» halısı Ortadoğu ve Avrupa ülkelerinde yüksek değerlendiriliyordu.[328]

Sanatın gelişmesi ile birlikte ticaret de önemini koruyordu. Avrupalı seyyah-ların bilgisine göre, Nahçıvan'da üstüörtülü sokaklarda ticaret cergeleri düzenlenir, çeşitli yerli ve getirilme mallar satılıyordu. Nahçıvan piyasalarında yoğun ticaret gidiyordu. Şardenin

---

[327]*Nəcəfli T.H. XV-XVI əsrlərdə Naxçıvanın ictimai-iqtisadi həyatı. // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi Əsərləri. Ədəbiyyatşünaslıq, Dilçilik, Sənətşünaslıq və Redaqogika seniyası. Naxçıvan, «Qeyrət», 2009, № 2, s. 51-59.*

[328]*Nəcəfli, aynı makale, s.51-59*

kaydettiği gibi, "uzun ve üstü kapalı sokakların her iki tarafında köşkler kuruluyor, çeşitli el sanatları ve gıda ürünleri satılıyor-du."1565 yılında Şah Tehmasibin fermanı ile tamğanın iptal oluması hem sanatın, hem de ticaretin ge-lişmesine katkı verse de bir yandan Osmanlılarla Safeviler arasındakı uzun süre devam eden savaşlar, öte yandan da kervan yollarının giderek önemini kaybetmesi artık XVII yüzyılın sonlarında şehrin git-tikçe bir sıra Safevi şehirleri kimi önemini yitirmesine neden oldu.

Genelde Nahçıvan şehri XVI yüzyılın başlarında Safeviler devleti'nin kurulması ile başlan-gıçta nispeten huzur elde etse de, Osmanlı-Safevi savaşları sırasında temel savaş meydanına dönüş-mesi bu huzuru bozmakla kalmamış, hatta defalarca nüfusun mekan değişimlerine neden olmuştur. Özellikle de I. Şah Abbas döneminde yaşananlar şehir hayatının tamamen çöküşüne neden olmuştur. 1639 yılında Kasr-ı Şirin antlaşmasının Osmanlılara savaşa son vermesi bile sadece göreceli istikrar yarattı. XVII yüzyılın sonlarında Safeviler devleti'nin zayıflaması ile imparatorluğun tüm şehirlerini kapsayan kriz Nahçıvan'dan da etkisiz ötüşmemiştir. Safevilerin çöküşü ile de şehir yeni bir aşamaya girmiştir

Kaynakça:

Həsənov Ə.H. Azərbaycanda sosial təbəqələr (J.B.Tavernyenin "Səyahətnamə"si üzrə)// Bakı Universitetinin xəbərləri: Humanitar elmlər seriyası, № 1, 2011, s. 177-183

Karagöz H. 1590 tahririne göre Nahçıvan kazası. Yüksek lisans. İsparta. 2001, 78 s.

Kürkçüoğlu E. Nahçıvan tarihi. (V-XV. Yüzyıllar). Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık. 2007, 134 s.

Гейдаров М.Х. Социально-экономические отношения и ремесленные организации в городах Азербайджана в XIII-XVII вв. Баку: Элм, 1987, 212 с.

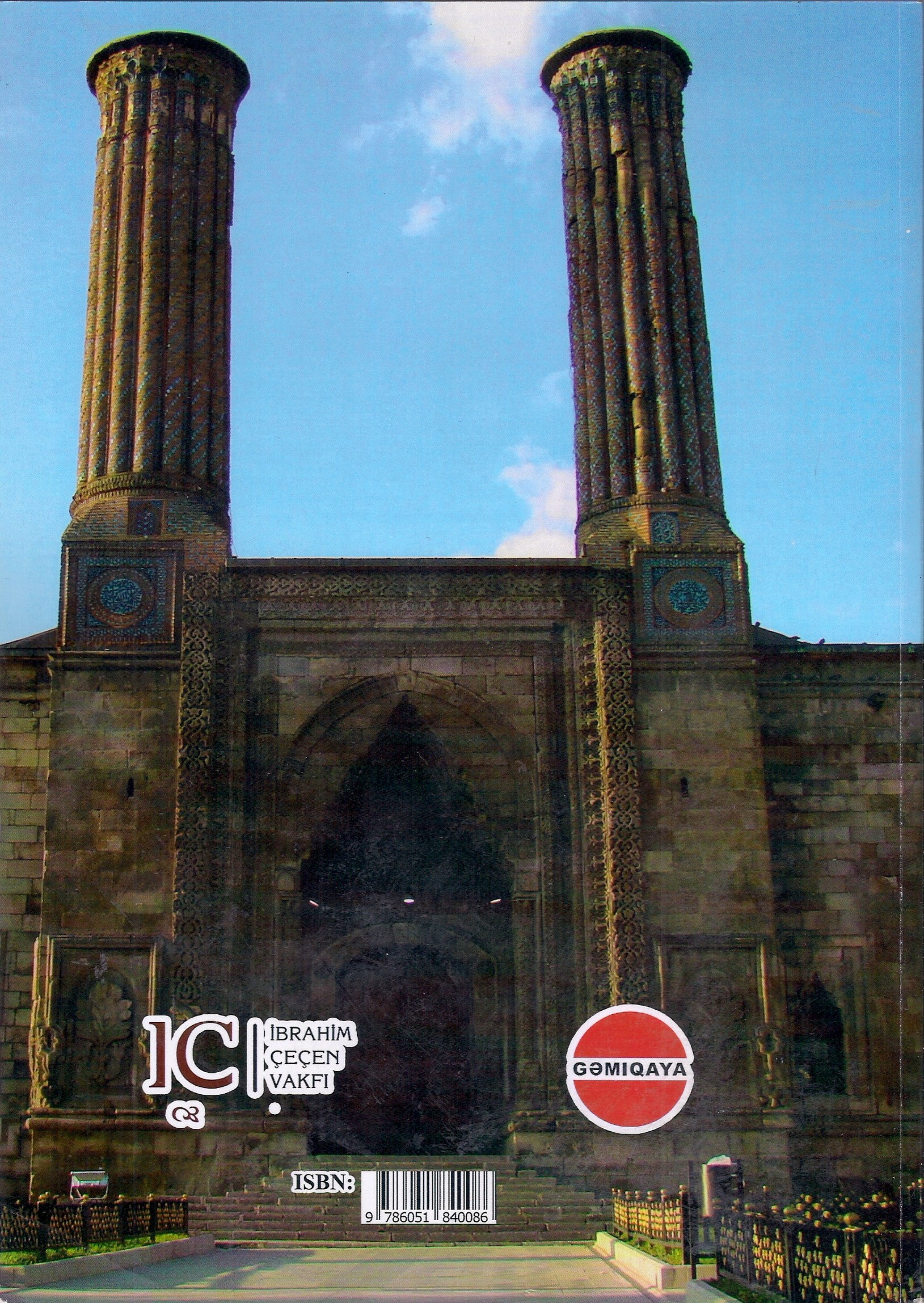
Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri : 9 məhərrəm 1140 (27 avqust 1727) / AMEA ak. Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu ; tərc.: Z. M. Bünyadov, H. Məmmədov ; qeyd və şərh. müəl. H. Məmmədov. Bakı: Elm, 2001, 376 s.

Nəcəfli T.H. XV-XVI əsrlərdə Naxçıvanın ictimai-iqtisadi həyatı. // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi Əsərləri. Ədəbiyyatşünaslıq, Dilçilik, Sənətşünaslıq və Redaqogika seniyası. Naxçıvan, «Qeyrət», 2009, № 2, s. 51-59.

Rıhtım M. Evliya Çələbi səyahətnaməsində Azərbaycan. Bakı: Qafqaz Universiteti nəşriy-yatı. 2012, 296 s.

Şardən J. Parisdən İsfahana səyahət. Amsterdam 1711/ tərcümə, qeyd və şərhlərin müəllifi Vaqif Aslanov. Bakı: Elm, 1994, 96 s.

Tavernier, Jean Baptiste. Tavernier Seyahetnamesi. Editör Stefanos Yerasimos. Çeviren Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitapyayınevi, 2006, 343 s.

İBRAHİM
ÇEÇEN
VAKFI
GƏMIQAYA
ISBN:
9 786051 840086